

Luctor et submergo?

Een beschouwing over water in de polder

Nederland zal de komende decennia naar alle waarschijnlijkheid in zwaar weer terecht komen. De kans dat een horrorscenario werkelijkheid wordt, neemt met de dag toe. Nee, het gaat hier niet over de dreiging van terroristische aanslagen of een energiecrisis, maar over een oudere vijand: het water. Hoe gaan we om met het geleidelijk veranderende klimaat en de al even geleidelijk stijgende zeespiegel op de langere termijn? En wat kunnen we leren van de geschiedenis? Gaan we voor een ouderwetse overlevingsstrategie of voor de kick om tot het randje te gaan, met alle bijbehorende risico's? Uiteindelijk lijkt niet het water zelf het grootste probleem te zijn, maar de bereidheid om tijdig maatregelen te treffen.

Dre van Marrewijk

Fysisch en historisch geograaf
a.a.m.vmarrewijk@minlnv.nl

Dijkdoorbraak in 750

Een kwestie van overleven

Over de exacte oorzaken van de klimaatsveranderingen en de effecten op de neerslagverdeling en het zeeniveau zijn de geleerden het niet eens. Zelfs de vraag of de mondiale opwarming als gevolg van menselijk handelen opweegt tegen de trend op de geologische tijdschaal, die in de richting van een nieuwe ijstijd leidt, wordt verschillend beantwoord. Op de termijn van enkele decennia is de trend echter onweerlegbaar en eensluidend: het ijs smelt, de zeespiegel stijgt en de klimaatsystemen verschuiven 'met tien meter per dag noordelijker', zoals de directeur van het Natuur- en Milieuplanbureau Klaas van Egmond het verwoordde (Burgers, 2005). Verschil van inzicht bestaat er over de snelheid van de veranderingen, het precieze moment waarop de gehanteerde normen worden overschreden en dat de kans op overstroming groter is dan volgens de modellen is toegestaan. Maar wat zeker is, is dat klimaatverandering en versnelde zeespiegelstijging er onvermijdelijk aankomen en dat we ons daarop moeten voorbereiden. Nu al. Zelfs al weten we niet exact hoeveel neerslag in het voorjaar van 2018 in het stroomgebied van de Rijn en de Maas valt. Water dat allemaal gelijktijdig door onze beken, vaarten en rivieren moet worden afgevoerd naar zee. En ook al kunnen we slechts gissen of het peil van de Noordzee in 2050 slechts enkele centimeters of toch al

vele decimeters (een meter?) is gestegen. Ook in een verder verleden wisten we niet exact wat ons te wachten stond. Toch bereidden we ons voor op een situatie die 'erger was' dan de vorige; we plusten de laatste ervaring wat op en hoopten er voorlopig het beste van. Totdat het weer fout ging... Of we deden dat niet, hielden de hand op de knip, en moesten wel accepteren dat het een keer mis ging. En zo geschiedde. De waterstaatsgeschiedenis staat er vol van. Zolang het bij jaartallen (1170, 1421, 1825, 1916, 1953) of 'recreatief en landschappelijk interessante locaties' (de bochten in de dijk, het kolkgat, de herinneringsplaquette) blijft, kunnen we onszelf nog voorhouden dat het om de heroïsche geschiedenis van 'ons' Geuzenvolk gaat. De beleving van die geschiedenis wordt anders wanneer de aantallen namen krijgen en de namen gezichten. Dan dringt het besef door dat het hier gaat om een zaak van overleven. Achter de oorzaken, de berekeningen van effecten en de te hanteren normen gaat een andere werkelijkheid schuil: de wens om de bestaanszekerheid op ons lapje grond aan de Noordzee, in de delta van Rijn, Maas, Schelde en Eems duurzaam veilig te stellen. De vraag is wat we bereid zijn daarvoor te doen?

Ruimte voor water?

Sinds 1953 is de Nederlandse bevolking met de helft toegenomen. Het bewoonde

en bebouwde oppervlak is, zeker in de laagst gelegen en meest bedreigde delen van Nederland, zelfs vele malen toegevoegd. Of het daar veilig is voor het water? “Geen idee”, zal de overgrote meerderheid van Nederland zeggen. Of ze vertrouwen er gewoon op dat het wel goed geregeld zal zijn. We hebben immers de Deltawerken, een Afsluitdijk, stormvloedkeringen en recent nog een ‘Deltaplan voor de grote rivieren’ gehad. En nu krijgen we ‘Ruimte voor de rivier’ en versterkende maatregelen langs de kust. Dus dat moet wel goed zitten. Terwijl dat nu net de vraag is. De indruk wordt gewekt dat met de voorgenomen maatregelen aan de ‘zwakke schakels’ langs de kust de veiligheid voor langere tijd gegarandeerd is. Technisch gezien zal dat wel kloppen, hoewel het nog maar de vraag is hoe duurzaam die maatregelen worden. Maar de zeespiegelstijging heeft meer gevolgen, vooral binnenslands. Zout water rukt verder op en komt dichterbij het oppervlak met verzilting als gevolg. Ook de instabiliteit van de bodem neemt toe. En verder hindert een hogere zeespiegel de piekafvoer van rivierwater, terwijl daar nu juist meer behoefte aan lijkt te komen met een voorspelde toename van de neerslag met zo’n 30% in het winterhalfjaar. Om het allemaal nog wat overzichtelijker te maken is er behalve de stijging van het zeeniveau een daling van het land; deels veroorzaakt door geologische processen (Scandinavië stijgt door het afsmelten van het ijs, waardoor in onze contreien het land daalt), deels in de vorm van klink door ontwatering. Al deze processen doen zich gelijktijdig voor en concentreren zich in het (noord)westen van ons land. Redenen te over om je zorgen te maken en te verwachten dat er drastische maatregelen worden getroffen.

Nog geen 10 jaar na de dreigende overstromingen en feitelijke evacuatie van delen van het rivierengebied, bouwen we er weer lustig op los: in de rivierbedding, in de laagste delen van de komgronden en beekdalen, in de diepste droogmake-

rijen. En met de fraaiste argumenten: ‘dit is een hoogwatervrij gebied’, ‘deze ruimte wordt gecompenseerd’, ‘wij mochten toch nog 5000 woningen bouwen’, ‘hier wordt gebouwd volgens het principe rood voor blauw’. En zo kan ik nog wel even doorgaan. Natuurlijk, de nieuwe beleidslijn grote rivieren stelt wel beperkingen, zoals dat de afvoer niet gehinderd mag worden en er geen belemmeringen mogen zijn voor toekomstige verruiming van het rivierbed, maar daarover valt altijd te onderhandelen. ‘Die paar huizen, zo erg is dat toch niet?’ Elders functioneert de Watertoets. Op papier. De praktijk leert voorlopig anders. Erg verstandig lijkt het niet om op al die lage plekken te bouwen. We zouden er beter aan doen om van de sturing van de ruimtelijke ordening door water nu eindelijk eens serieus werk te maken. Door niet alleen voor de uiterwaarden (zoals onder de vorige beleidslijn gold), maar ook voor een groot aantal laaggelegen potentiële waterbergings- en noodopvanggebieden een bouwstop af te kondigen. En door – zeker in het westen – over te gaan tot compartimentering en het aanleggen van zoetwatervoorraden. Dat zou moeten, al is het maar om nu geen moeilijk omkeerbare besluiten te nemen; besluiten waarvan we nu al kunnen voorzien dat we daar straks spijt van krijgen. Maar het zal niet gebeuren. Omdat we onvoldoende doordrongen lijken te zijn van de noodzaak. Maar wellicht meer nog omdat dat geld kost, geld dat we er nu nog niet voor over lijken te hebben. En dus, zo leert de geschiedenis, is het wachten op een ramp. Liefst een kleintje, en nog liever bij de burens, maar wel een ramp. Tot die tijd polderen we door. We nemen geen of halfslachtige besluiten, treffen hier en daar een ‘technische maatregel’ of schuiven de verantwoordelijkheid af naar lokale en regionale overheden, van wie die regierol niet verwacht mag worden. Prioriteiten worden dan anders bepaald, korte termijn gaat boven lange termijn en quick win(st) prevaleert boven duurzaam investeren. Terwijl het

hier om belangen gaat die het lokale overstijgen. De onderzoekers van de Universiteit Utrecht (Geurts, 2006), die de casus Zuidplaspolder bij Gouda onderzochten, zijn dan ook duidelijk: ‘het ontbreekt aan visie en regie in Nederland’. Vooral het ontbreken van sturing in de Nota Ruimte wekt verbazing, omdat juist ruimtelijke maatregelen wel eens de belangrijkste kunnen blijken te zijn om het risico van wateroverlast te bestrijden. Door de inzet op decentralisatie en het achterwege laten van heldere kaders en spelregels ontloopt het rijk zijn verantwoordelijkheid en komt het ‘ruimte voor water’-beleid onvoldoende van de grond, constateert ook het Natuur- en Milieuplanbureau in een ex-ante evaluatie van de Nota Ruimte (Franken, et al., 2004). Ook de rijksadviseur voor het landschap, Dirk Sijmons, liet zich onlangs in vergelijkbare bewoordingen uit: “Er zouden ‘nee-gebieden’ moeten zijn, die je helemaal wilt vrijwaren van nieuwe bebouwing, bijvoorbeeld omdat je ze in de toekomst wilt reserveren voor waterberging” (Sijmons, 2005).

Leren van de geschiedenis

Over de manier waarop wij Nederlanders door de eeuwen heen tegen het water hebben aangekeken en ons handelen erdoor hebben laten bepalen verscheen in 1999 een interessante beschouwing van Saeijs, Flaming en Adriaanse onder de titel ‘Eco-pragmatisme. Omgaan met rivieren, delta’s, kust en zee in de 21e eeuw’ (Saeijs, et al., 1999). Interessant vooral omdat zij blootleggen dat zich in de loop der tijd verschillende paradigma-verschuivingen hebben voorgedaan in de manier waarop we het waterbeheer hebben benaderd. Waar in de prehistorie de natuur nog volledig regeert en de mens genoodzaakt is om ‘God’s water over God’s akker te laten stromen’, zorgen nieuwe inzichten en technische en sociale mogelijkheden ervoor dat de mens meer in staat is de natuur naar zijn hand te zetten. Via paradigma’s als ‘Ontwater en water af’, ‘Bescherm de mens tegen het water en win land’, ‘Strijd

Overstroming in 1953

tegen het water', 'Pompen of verzuipen' en 'Veiligheid boven alles' worden de mentale omslagen beschreven in onze houding ten opzichte van het water tot medio de jaren zeventig van de vorige eeuw. Om dan een omslag te signaleren, waarin het ecologische denken de zuiver antropocentrisch gerichte benadering gaat beïnvloeden, resulterend in de 'Integrale Watersysteembenadering'. Het gaat mij er hier niet zo zeer om een mening te ventileren over de voors of tegens van het door de auteurs bepleite eco-pragmatisme, als wel om het gegeven dat de aanpak van de waterproblematiek door een andere benadering kan verschuiven. Dat inzicht biedt wellicht kansen om de actuele wateropgaven in een nieuw perspectief te plaatsen. Terwijl de auteurs van het artikel bij het thans dominante paradigma de nadruk leggen op het integrale karakter en de 'holistische' systeembenadering (het hoe), zou ik de noodzaak om de bestaanszekerheid zelf veilig te stellen (het wat) daaraan willen toevoegen. Duurzaam waterbeheer is er niet alleen bij gebaat om beter in te spelen op de natuurlijke processen, ook de overlevingsdrang van de mens zal daarin een plaats moeten vinden. Het paradigma dat het waterbeheer van de komende jaren zou moeten domineren zou daarom beter kunnen worden omschreven als een 'Struggle for life'. Als iets de essentie van biologische evolutie met de traditie van de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis (*Luctor et emergo!*) combineert, is dat het wel.

Bij deze strijd om te overleven valt ook van de geschiedenis te leren. Maar niet door te kopiëren wat we in het verleden al hebben gedaan of bedacht. Immers, als we iets van de geschiedenis kunnen leren, dan is het dat de geschiedenis zich nooit exact hetzelfde herhaalt. Omstandigheden zijn altijd net weer even anders, wat noopt tot anders handelen. Vernieuwde inzichten en verbeterde technieken bieden kansen om anders met vergelijkbare situaties om te gaan. Bovendien: misschien wel de belangrijkste les die de geschiedenis leert, is dat we fouten begaan. Van die fouten moeten we leren, ook al weten we zeker dat we desondanks nieuwe fouten begaan. Dat is frustrerend, maar het is niet anders. Het verleden heeft dan ook geen pasklare oplossingen voorhanden, maar biedt wel lessen, en mogelijk ook inspiratie. Zo zouden we de spirit van de negentiende eeuw weer kunnen laten herleven, toen grootse plannen werden ontwikkeld om de waterwolf die 'Holland op zijn smalst' bedreigde te bedwingen en *en passant* duizenden hectares landbouwgrond te creëren. Vele plannen werden gemaakt om de Zuiderzee in te polderen, één daarvan haalde het uiteindelijk. Omdat een visionaire waterstaatsingenieur minister van Waterstaat werd. We zouden niets van de geschiedenis hebben geleerd als we zulke oude plannen uit de kast zouden halen en alsnog gingen uitvoeren. Maar iets van dat elan, van dat gevoel van stuurbaarheid en maakbaarheid, zou een verademing zijn ten opzichte van het huidige gemodder.

Zou het niet mooi zijn: een grote campagne gericht op de ontwikkeling van creatieve ideeën om de strijd om te overleven aan te gaan. Met prijsvragen voor wetenschappelijke instellingen of consortia bestaande uit civieltechnici, projectontwikkelaars en ontwerpers. Zoals voor het Wieringerrandmeer is gedaan, maar dan echt groots. Met als opdracht om Nederland Waterproof te maken voor tenminste de 21-ste eeuw. Ben benieuwd waar dat op uitdraait. Niet langer die lullige neo-terpjes van verontreinigd afval in uiterwaarden waar ze niet thuishoren. Of paalwoningen en drijfkassen op plassen, die behalve als lokale aardigheid en architectonisch hoogstandje natuurlijk nooit de oplossing kunnen zijn van onze huisvestingsvraagstukken. Nee, ik droom al van originele oplossingen in het groot. Met veel win-win voor de langere termijn. Kan Schiphol dan eindelijk naar zee? Kan de Deltametropool groeien zonder het Groene Hart als een salami op te souperen? En ontstaat er ruimte voor waterberging in de Haarlemmermeer en andere droogmakerijen? In ieder geval creëren we zo denkruimte om over een grootscheepse herinrichting van een duurzaam Nederland na te denken. De eerste gedachteoefeningen tijdens de 2e Internationale Architectuur Biënnale verdienen in ieder geval een vervolg.

Inspiratie in de praktijk

Hebben we van de geschiedenis niet meer te verwachten dan dat we kunnen leren van onze fouten en dat een optimistisch

Dijkdoorbraak bij Wilnis in augustus 2003

geloof in de maakbaarheid ons uiteindelijk meer heeft opgeleverd dan de perioden waarin Jan Salie regeerde? Op zich zou het ter harte nemen van die twee constatering al een wereld van verschil maken. Maar misschien is er toch wel meer. Zeker op het regionale en het lokale niveau kunnen waterhuishoudkundige oplossingen uit het verleden bijdragen aan het oplossen van actuele problemen. En daar zijn ook al prachtige voorbeelden van. Verschillende waterschappen ontwikkelen al plannen (of hebben ze al uitgevoerd) om water beter vast te houden of te kunnen bergen. Dat was in het verleden – in de tijd van voor de grote drooglegging – niet anders. De oplossingen van toen – denk bijvoorbeeld aan oude vloeiveiden of de berging in natte broekbossen in de beekdalen – kunnen ook nu worden benut. Zowel door oude situaties te revitaliseren als door dergelijke oplossingen, ook elders waar ze nooit eerder hebben bestaan, toe te passen. Ook de inundatievelden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en andere militaire stellingen in Nederland bieden in veel gevallen de mogelijkheid om te worden hergebruikt voor het vasthouden en bergen van water. In combinatie met andere ruimtelijke inrichtingswensen als woningen, natuur en recreatie bieden dergelijke structuren ideale mogelijkheden om de geschiedenis aan de toekomst te koppelen. Naast ‘rood voor blauw’ dus ook ‘oud voor nieuw’. Bij de voorgenomen maatregelen om meer ruimte voor de rivier te creëren zijn eveneens oude principes

uit de kast gehaald. De Beerse overlaat wordt mogelijk weer ten dele in oude functie hersteld en ook elders wordt onderzocht of het principe van de overlaat soulaas biedt om de verwachte pieken in de rivierwaterafvoer te kunnen beheersen.

Sowieso wordt bij het vormgeven van de maatregelen niet uitsluitend meer gelet op de bijdrage aan de veiligheid en het voorkomen van wateroverlast en krijgt ook de landschappelijke kwaliteit – waar de cultuurhistorische identiteit en herkenbaarheid deel van uitmaakt – ruim aandacht. Behalve een veilig landschap wensen we ons immers ook een herkenbaar, fraai vormgegeven en ecologisch duurzaam landschap. Maar dit alles kan en mag niet verhinderen dat er ook ruimte moet zijn – in letterlijke en overdrachtelijke zin – om in lijn met onze waterstaatkundige traditie en de actuele opgave naar eigentijdse oplossingen voor eigentijdse problemen te zoeken. De opgave om een nieuwe ramp vóór te zijn vereist een droomscenario van visie, creativiteit, regie en daadkracht. Anders wordt het doomschaarsen scenario toch nog werkelijkheid. Wellicht dat een laatste les uit de geschiedenis helpt: als de nood het hoogst is, ...

Dré van Marrewijk is fysisch en historisch geograaf. Hij is werkzaam bij het projectbureau Belvedere. Belvedere stimuleert en faciliteert ruimtelijke ontwikkeling met gebruikmaking van de cultuurhistorie, onder het motto

‘behoud door ontwikkeling’. Van Marrewijk is binnen het projectbureau Belvedere verantwoordelijk voor projecten op het gebied van waterbeheer

Literatuur

- Burgers, R., (2005) Dijken bouwen met de thermometer in de hand. Interview met Klaar van Egmond. *Nieuwe Groene Carriere; onafhankelijk magazine voor groene ruimte, milieu en agri-foodbusiness*. Jrg. 2, No. 5
- Geurts, T., (2006) Water: bron en bedreiging. *Illustrer; kwartaalblad voor de afgestudeerden van de Universiteit Utrecht*. Jrg. 11, No. 42
- Franken, R., F. Kragt en R. Kuiper (2004) Creëren van meer ruimte voor water komt wellicht onvoldoende van de grond. *H2O; tijdschrift voor watervoorziening en waterbeheer*. Jrg. 2004, No. 11
- Sijmons, D. (2005) Toxische ecologie. *Noorderbreedte; tijdschrift over het landschap, de cultuurhistorie, de natuur en het milieu van Friesland, Groningen en Drenthe*. Jrg. 29, No. 6.
- Saeijs, H.F.L., I.A. Flameling en L.A. Adriaanse (1999) *Eco-pragmatisme. Omgaan met rivieren, delta's, kust en zee in de 21^e eeuw*. Uitgeverij Koninklijke Vermande/ Lelystad. (pp 29-43)

Summary

Dre van Marrewijk is working for the Belvedere project office where he is responsible for the projects concerning water management. In this is article he puts the case that Dutch people are not really aware of the fact that water is becoming a serious threat. He thinks we have to learn more from the rich Dutch history in controlling the water. The assignment to prevent devastating floods demands more creativity and powerful management in its policy. Big projects like the realisation of Flevoland should be an inspiration for longer term solutions like the Schiphol airport at sea.